

DOMINIK BORATYN

Rola nauczyciela w edukacji obywatelskiej dzieci i młodzieży¹

The Role of the Teacher in Civic Education of Children and Youth

Magister, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Socjologiczno-Historyczny, Instytut Nauko Polityce, Polska

Streszczenie

Edukacja obywatelska pełni znaczącą rolę w rozwoju demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego. Jest to proces, który m.in. ma przygotować uczniów do aktywnego udziału w życiu społecznym i politycznym poprzez przekazanie im wiedzy, rozwój umiejętności, a także wykształcenie postaw mających na celu właściwe funkcjonowanie w nowoczesnym społeczeństwie demokratycznym. Istotną rolę w całym procesie edukacji obywatelskiej odgrywa osoba nauczyciela, który szczególnie w początkowym etapie kształcenia powinien w sposób aktywny i zagazowany dbać zarówno o rozwój intelektualny, jak i społeczny młodego człowieka.

Słowa kluczowe: nauczyciel, edukacja obywatelska, uczeń, społeczeństwo obywatelskie, szkoła, kapitał społeczny

Abstract

Civic education plays a significant role in the development of a democratic civil society. It is a process that among others is to prepare pupils for active participation in social and political life by providing them with knowledge and skills development as well as training attitudes aimed at proper functioning in a modern democratic society. An important role in the whole process of civic education is played by the teacher who especially in the initial stage of education should take active and responsible care of both the intellectual growth and social development of the young person.

Keywords: teacher, civic education, pupil, civil society, school, social capital

Wstęp

Działalność na rzecz promowania aktywnego zaangażowania obywateli (szczególnie ludzi młodych) w życie społeczne i polityczne jest jednym z priorytetów funkcjonowania Unii Europejskiej, jak również poszczególnych państw

¹ Artykuł powstał pod kierunkiem dr Anny Pięty-Szawara z Zakładu Teorii Państwa, Prawa i Polityki Instytutu Nauk o Polityce Wydziału Socjologiczno-Historycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego.

członkowskich. Kompetencje społeczne (obywatelskie) są jednym z elementów składających się na kompetencje kluczowe kształtowane w ramach procesu edukacji, która jest jednym z najważniejszych „narzędzi” promowania aktywności obywatelskiej (Citizenship Education in Europe, 2012). W całym procesie uczenia się niezwykle istotną rolę pełnią nauczyciele, którzy biorą odpowiedzialność zarówno za kształcenie, jak i w wielu przypadkach za wychowanie młodego człowieka.

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie roli nauczyciela w edukacji obywatelskiej dzieci i młodzieży, a także wskazanie społecznego znaczenia szkoły jako jednego z miejsc, które kształtuje młodego człowieka oraz wpływa na jego dalszy rozwój.

Dla celów artykułu przyjęto hipotezę, że nauczyciele odgrywają najważniejszą rolę w edukacji obywatelskiej młodego pokolenia.

Edukacja obywatelska – definicja i istota

Na wstępie tej części artykułu należy wyjaśnić, czym jest edukacja obywatelska oraz w jaki sposób definiuje się to pojęcie. *Encyklopedia PWN* wskazuje, iż edukacja obywatelska to koncepcja, zgodnie z którą podstawowym zadaniem wychowania jest wdrażanie do pełnienia funkcji obywatelskich oraz zapoznanie się z obowiązkami i prawami wyznaczonymi ustawodawstwem państwowym. Edukacja obywatelska podkreśla wagę przejścia od postrzegania świata z perspektywy prywatnej i lokalnej do myślenia kategoriami całego społeczeństwa i państwa (Internetowa Encyklopedia PWN).

W nieco innym ujęciu edukacja obywatelska została przedstawiona w raporcie *Citizenship Education in Europe* (2012), gdzie jest rozumiana jako wszystkie aspekty edukacji szkolnej przygotowujące ucznia do aktywnego udziału w życiu społecznym i politycznym, a także wyposażające go w niezbędną wiedzę, umiejętności oraz wzory postaw umożliwiające wkład w rozwój i dobrobyt społeczeństwa.

Niezależnie od definicyjnego ujęcia warto zaznaczyć, że do głównych celów edukacji obywatelskiej należą:

- rozwój biegłości politycznej,
- kształtowanie umiejętności krytycznego myślenia oraz umiejętności analitycznych,
- kształtowanie określonych wartości, postaw i zachowań,
- zachęcenie do aktywnego udziału i zaangażowanie w życie szkoły oraz społeczności lokalnej.

Podjęmując rozważanie dotyczące edukacji obywatelskiej, należy podkreślić, że jej celem jest przede wszystkim kształtowanie świadomości obywatelskiej już od najmłodszych lat. Dzięki niej ludzie będą mogli podejmować dojrzałe społecznie decyzje oraz ponosić odpowiedzialność za środowisko społeczne,

w którym żyją – również w znaczeniu ogólnopolskim. Niezwykle istotnym efektem edukacji obywatelskiej jest rozwój kompetencji społecznych, tzw. kompetencji miękkich, które ułatwiają funkcjonowanie w życiu zbiorowym i publicznym. Wyposażenie ludzi młodych w odpowiednie umiejętności pozwala m.in. na zrozumienie otaczającego ich świata, stawiania diagnoz czy odpowiedniego reagowania i wyciągania wniosków w różnych sytuacjach życiowych i społecznych. Warto zatem już od najmłodszych lat promować wśród dzieci i młodzieży aktywność społeczną, która jest fundamentem edukacji obywatelskiej, np. poprzez wspólne dyskusje, demokratyczne wybory czy udział w procesie podejmowania decyzji. Takie podejście sprawi, że młodzi ludzie w przyszłości staną się dojrzałymi (świadomymi) obywatelami, którzy będą mogli podjąć działanie na rzecz danej wspólnoty – w tym również państwa (Gromkowski, 2016).

W tej części artykułu warto też zaznaczyć, że edukacja obywatelska sprzyja budowaniu wśród społeczeństwa (także wśród ludzi młodych) kapitału społecznego. Uogólniając, można wskazać, że kapitał społeczny odnosi się do takich cech, jak m.in. zaufanie społeczne, zdolność do współpracy międzyludzkiej, wartości i normy postępowania, sieć kontaktów, poczucie wspólnoty, solidarność, zorientowanie na przyszłość. Kapitał społeczny powstaje wówczas, gdy stosunki międzyludzkie ukształtowane są w taki sposób, aby ułatwiać współpracę. Wskazuje się, że najczęściej powstaje on w rodzinie, szkole, pracy i otoczeniu społecznym. W odniesieniu do placówek oświatowych różnego typu proces kształcenia sprzyja nabywaniu wiedzy, wykształcaniu umiejętności oraz kompetencji, a także kształtowaniu systemu wartości i postaw potrzebnych w życiu zawodowym i relacjach międzyludzkich młodego człowieka (Tracz, 2013, s. 136–138). Determinuje to zatem szkołę jako instytucję o ważnym znaczeniu społecznym, a pracujących w niej pedagogów do aktywności w zakresie edukacji obywatelskiej.

Kształtowanie postaw obywatelskich i promowanie wśród dzieci i młodzieży (uczniów) pożądanych społecznie zachowań jest jednym z podstawowych zadań, które zostały powierzone szkole. Należy zaznaczyć, że edukacja obywatelska winna się odbywać systematycznie na wszystkich etapach kształcenia, poczynając od edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Kształtowanie postaw obywatelskich wśród uczniów wymaga odwołania się w pracy szkoły do tradycji narodowych, przywiązania do własnego państwa oraz chęci osiągania celów stawianych przed każdym obywatelem. Należy jednak zaznaczyć, że współcześnie patriotyzm czy też wychowanie patriotyczne nie ogranicza się wyłącznie do obrony kraju przed wrogiem zewnętrznym, ale przede wszystkim wyraża się poprzez zaangażowanie we wszystkie sprawy oraz potrzeby, które dotyczą lub mogą dotyczyć narodu i państwa. W związku z tym zadaniem osób pracujących z dziećmi i młodzieżą – nauczycieli – jest przygotowanie uczniów do pełnienia roli współczesnego obywatela (Jaszczyszyn, Jakubowska, 2017, s. 158).

Nauczyciel i jego społeczna rola w wychowaniu obywatelskim

W twórczości Platona, Arystotelesa czy Kwintyliana zostały przedstawione pierwsze wzory „nauczyciela doskonałego”. W starożytności „ideałem był Sokrates, który uczył, jak odkryć prawdę. Był wzorem nauczyciela bezinteresownego, mądrego, szlachetnego, nieprzekupnego i niezależnego”. Według Platona nauczyciel to osoba, która potrafi wskazać uczniowi właściwą drogę, nieustannie prowadząc go ku idei dobra. W opinii Platona rolą nauczyciela jest pomoc uczniowi w wydostaniu się z „jaskini cienia i niewiedzy”. Rzymski retor Marek Fabiusz Kwintylian w rozprawie *Kształcenie mówcy* wskazał, że nauczyciel to człowiek roztropny, cierpliwy, odważny, wszechstronnie wykształcony oraz posiadający wiedzę zarówno pedagogiczną, jak i dydaktyczną. Dodatkowo Kwintylian wskazał, że nauczyciel powinien podchodzić do swoich uczniów jak ojciec. Jego poglądy były przywoływane przez kreatorów renesansowej myśli pedagogicznej, w tym m.in. Erazma z Rotterdamu. Rozwój pedagogiki sprawił, że wzór nauczyciela uległ zmianie. W XIX w. od nauczyciela oczekiwano „umiejętnego postępowania wobec dzieci” oraz „miłości dusz ludzkich”. Podkreślano, że nauczyciel to nie tylko zawód, ale przede wszystkim powołanie. W XX w. wizerunek nauczyciela utożsamiany był z osobą kompetentną, merytorycznie przygotowanym przewodnikiem pobudzającym i wyzwalamym aktywność dziecka, a także wspomagającym jego naturalny rozwój. W kolejnych latach zawód nauczyciela uległ profesjonalizacji, jednak wbrew staraniom teoretyków myśli pedagogicznej współczesny odbiór nauczycieli jest bardzo krytyczny (Królikowska, Topij-Stempińska, 2014, s. 14–15).

Zmiany zachodzące w edukacji, takie jak: informatyzacja, przemiany w strukturze społecznej oraz wzorach życia zbiorowego, a także przeobrażenia w ramach samego systemu edukacji: nowy podmiot i przedmiot edukacji, rozwój wiedzy pedagogicznej czy modernizacja bazy wychowawczej, wymagają od nauczycieli działań twórczych, innowacyjnego myślenia oraz szybkiego reagowania na zachodzące w środowisku zmiany i powstające przez to nowe potrzeby uczniów (Wiśniewska, 2009, s. 60–61).

Zawód nauczyciela należy do tych, dla których nie da się opracować uniwersalnego i zamkniętego zbioru wiedzy czy katalogu umiejętności, które zagwarantują pełne przygotowanie do roli pedagoga. Nauczyciel powinien być osobą, która nieustannie dąży do tego, by zwiększyć swoje kompetencje. Dodatkowo podejmując rozważanie dotyczące zawodu nauczyciela oraz jego roli w edukacji dzieci i młodzieży, nie sposób nie wspomnieć o tym, że bardzo istotna jest cała sfera osobowościowa osoby wykonującej ten zawód. Ważne będą tutaj takie czynniki, jak: autorytet, zaangażowanie, a także postawa moralna w życiu zawodowym i prywatnym (Jarocka-Piesik, 2017, s. 38).

W odniesieniu do edukacji obywatelskiej znaczenie mają nie tylko umiejętności i kompetencje, ale przede wszystkim wspomniane cechy osobowościowe.

Nauczyciel, który posiada autorytet społeczny (środowiskowy), jest zaangażowany, a także cieszy się dobrą opinią wśród uczniów i współpracowników, będzie zdecydowanie bardziej efektywny niż nauczyciel, który jedynie wypełnia swoje obowiązki. Taki „aktywny” nauczyciel może inspirować, pobudzać do twórczego myślenia oraz angażowania się i działania na rzecz wspólnoty. Edukacja obywatelska powinna mieć przede wszystkim charakter praktyczny. Jako przykład można wskazać, że nauczyciel nie może jedynie mówić o tym, że wybory (parlamentarne lub inne) są ważne, ale powinien uświadomić swoich podopiecznych, że to właśnie od wyborów zależy to, jaka będzie przyszłość. Kształtowanie świadomości politycznej wśród uczniów jest jednym z elementów edukacji obywatelskiej, a rolą nauczycieli powinno być zachęcanie oraz inspirowanie ludzi młodych do aktywności w tej materii.

Dla nauczycieli, którzy podejmują trud edukacji obywatelskiej, Prokopiuk (2010, s. 214–215) formułuje następujące wskazania:

- Uczniów trzeba przygotowywać do całościowego i krytycznego oglądu współczesnego świata i otaczającej ich rzeczywistości.

- Uczniom należy stwarzać warunki/okazje do wypracowania umiejętności mówienia „własnym głosem”, wyrażania poglądów, analizowania oraz wykorzystywania swoich poprzednich doświadczeń.

- W pracy z uczniami więcej miejsca należy poświęcać na przygotowanie ich do głębszych studiów społecznych. Dzięki temu ludzie młodzi będą mogli zrozumieć struktury oraz siły ideologiczne, które na nich oddziałują (również te, które ograniczają ich rozwój).

- Celem działalności nauczycieli powinna być praca na rzecz uświadamiania uczniom współczesnej roli wiedzy w stawianiu i rozwiązywaniu problemów aktualnego świata.

Dodatkowo warto wskazać, że nauczyciel powinien być dla swoich uczniów doradcą, do którego zawsze można się zwrócić (może to dotyczyć też trudnej życiowej sytuacji, w jakiej znalazł się uczeń). Jedną z ról nauczyciela w ramach jego misji jest bycie „oparciem” – wzmocnieniem – moralnym. Rolą pedagogów jest wyzwalanie wśród uczniów entuzjazmu do działania mimo pojawiających się trudności i problemów w życiu każdego z nich (Welskop, 2013, s. 136). Wzrost zaufania oraz ogólny entuzjazm zaowocują wzrostem aktywności obywatelskiej, a także rozwojem kapitału społecznego i społeczeństwa obywatelskiego.

Podsumowanie

Nauczyciele, jak również szkoła pełnią niezwykle istotną rolę w rozwoju kompetencji obywatelskich wśród dzieci i młodzieży. Realizacja wskazanych powyżej haseł znacząco przyczyniłaby się do rozwoju kompetencji obywatelskich wśród ludzi młodych, a także w ciągu kolejnych lat dorosłych obywateli.

Kompetencji, przez które rozumie się: 1) wiedzę: o mechanizmach funkcjonowania społeczeństwa, o istocie demokracji i innych systemów politycznych, o prawach i obowiązkach obywatelskich, o prawach człowieka, a także innych spraw dotyczących wspólnoty lokalnej czy państwa; 2) umiejętności: egzekwowania swoich praw, komunikowania się (wyrażania opinii, argumentowania, krytycznego odbioru komunikatów, przeciwdziałania manipulacji, negocjowania czy osiągania kompromisu), podejmowania racjonalnych decyzji; 3) postawy i cechy osobowe: aktywność, poczucie sprawstwa, odpowiedzialność, uczciwość, zaufanie, lojalność, solidarność, gotowość do współpracy, tolerancja (Czerwiński, 2015, s. 39). Zarówno wiedza, jak i umiejętności oraz postawy mogą zostać wykształcone w rodzinie lub innym środowisku, niemniej jednak w większości przypadków to właśnie szkoła oraz nauczyciele pełnią w tej materii fundamentalną – najważniejszą – rolę.

Literatura

- Citizenship Education in Europe (2012). Pobrane z: http://eurydice.org.pl/wp-content/uploads/2014/11/PL_Citizen_High.pdf (19.08.2018).
- Czerwiński, K. (2015). *Nauczyciel wobec potrzeby edukacji dla demokracji. Tendencje, możliwości, zagrożenia*. Pobrane z https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/1494/nauczyciel_wobec_potrzeby_edukacji_dla_demokracji.pdf?sequence=1&isAllowed=y (21.08.2018).
- Gromkowski, L. (2016). *Edukacja obywatelska, czyli jak uczyć społecznej odpowiedzialności... od małego?* Pobrane z: <https://spolecznik20.pl/posts/edukacja-obywatelska-czyli-jak-uczyc-spo-lecznej-odpowiedzialnosci-od-malego-2> (19.08.2018).
- Internetowa Encyklopedia PWN. Pobrane z: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/edukacja-obywatelska;3896550.html> (17.08.2017).
- Jarocka-Piesik, J. (2017). Nauczyciel w warunkach współczesnych zmian społecznych. *Szkoła – Zawód – Praca*, 13, 38.
- Jaszczyszyn, E., Jakubowska, E. (2017). Wychowanie obywatelskie i społeczne w klasach od I–III szkoły podstawowej. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, XXXVI, 1, 158. DOI: 10.17951/lrp.2017.36.1.157.
- Królikowska, A., Topij-Stempińska, B. (2014). Wizerunek nauczyciela we współczesnym społeczeństwie polskim. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 31, 14–15.
- Prokopiuk, W. (2010). *Nauczyciel na polach humanizacji edukacji*. Kraków: Impuls.
- Tracz, M. (2013). Rola edukacji w budowaniu kapitału społecznego w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 23, 136–138.
- Welskop, W. (2013). *Rola nauczyciela–tutora w procesie wspierania rozwoju osobistego uczniów*. Pobrane z: <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/3620/W.Welskop%20-%20Rola%20nauczyciela%20%E2%80%93%20tutora%20w%20procesie%20wspierania%20rozwoju%20osobistego%20uczni%C3%B3w.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (22.08.2018).
- Wiśniewska, M. (2009). Nauczyciel w nowoczesnej kulturze ucznia. *Forum Dydaktyczne*, 5–6, 60–61.